

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1198
Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları
Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR
Editör
Prof. Dr. Mesut KAYA
Tashih
Dilek DOĞAN
Kapak Tasarım
Emin BEBEK
İç Tasarım
R. Ahmet AKAY

ISBN: 978-625-428-312-3

1. Baskı, Ağustos 2023, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 14.07.2022
tarih ve 170 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebi redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mh. 1256. Cd. No: 11
Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

KUR'AN KAYNAKLI
TASAVVUF
KAVRAMLARI

Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

ÖZGEÇMİŞ

■

1985 yılında Ankara'da doğdu. 2002 yılında Sincan İmam Hatip Lisesinden, 2006 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2009 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2007 yılında bir süre imam-hatiplik yaptı. Daha sonra 2007-2012 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Hadislerle İslâm Projesi kapsamında çalışmalarını sürdürdü. 2012 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. 2014 yılında yedi ay süreyle Ürdünde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2015 yılında doktora çalışmalarını tamamladı. 2018 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesine atandı. 2019 yılında doçent unvanını aldı. *Hacı Bayrâm-ı Velî, Manevi Eğitim Metodu Olarak Halvet, Tasavvuf ve Hayat, Peygamber Kıssaları ve Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri (el-Hidâye Örneği)* adlı yayınlanmış kitapları ve çeşitli akademik dergilerde makaleleri bulunan yazar, hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	X
Ön Söz	XI
Giriş	1
A. Kavram İstinbatında Mutasavvıflarca Uygulanan Yöntem.....	21
B. Tarikatlar Öncesi Dönemde Tasavvuf Kavramları.....	27

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERİN ZÂHİR MANALARINDAN İSTİNBAT EDİLEN KAVRAMLAR

A. Farklı Türevleriyle Kur'an'da Yer Alan Tasavvuf Kavramları.....	52
1. Ahlak ile İlişkili Kavramlar.....	53
a) Ahlak.....	54
b) Ebrâr, Sâbikûn ve Mukarrebûn.....	61
c) Huşû.....	68
d) İhbât.....	70
e) İhlâs.....	72
f) İsbâr.....	75
g) Rıza.....	76
h) Sabır ve Şükür.....	82
i) Sıdk.....	86
j) Takvâ.....	89
k) Tevekkül ve Tefvîz.....	91
2. Nefis Terbiyesine Dair Kavramlar.....	95
a) Melâmet.....	96
b) Mücâhede.....	98
c) Sohbet.....	101
d) Tebettül.....	104
e) Tövbe, İnâbe ve Evbe.....	105

f) Ubûdiyyet.....	111
g) Velâyet	113
h) Zikir.....	117
3. Bilgi ve Mârifet Kavramları.....	122
a) Basîret.....	122
b) Hak	124
c) Hikmet.....	126
d) İlm-i Ledün	127
e) Sekîne	129
f) Tevhid	130
g) Tezekkür ve Tefekkür	135
h) Tuma'nîne	138
i) Yakîn.....	141
4. Muhabbet ile İlişkili Kavramlar.....	144
a) Havf ve Recâ	144
b) İşfâk	151
c) Kurb	152
d) Muhabbet	155
e) Rağbet.....	158
5. Diğer Kavramlar	159
a) Dua	159
b) Fakr ve Gınâ	161
c) Firar	165
d) Hayat	166
e) Hürmet	167
f) İstinâ'	169
g) İ'tisâm	170
h) İrade	171
i) İstikamet	176
j) Murakabe.....	178
k) Reyn.....	182
l) Sürur.....	183
B. Mana ve Mefhum İtibarıyla Kur'an'la İlişkilendirilen Tasavvuf Kavramları	185
1. Bilgi ve Mârifet Kavramları.....	185
a) Firâset	185
b) Mârifet.....	187
c) Rûya	193
d) Sır.....	195

2. Kul-Rab İlişkisine Dair Kavramlar	196
a) Bahrî Bilâ Şâtî'	197
b) Kalak.....	197
c) Şevk.....	199
d) Tâzim.....	201
e) Tevazu.....	201
f) Üns	204
3. Diğer Kavramlar	207
a) Cûd ve Sehâ	207
b) Kerâmet.....	210
c) Muhasebe	213
d) Sefer.....	214
e) Zühd	217

İKİNCİ BÖLÜM

İŞÂRÎ YORUMLA İSTİNBAT EDİLEN KAVRAMLAR

A. Farklı Türevleriyle Kur'anda Yer Alan Tasavvuf Kavramları	228
1. Tasavvufî Sülûke Dair Kavramlar	228
a) Akid	229
b) Azim	230
c) Cû'	231
d) Fütüvvet	235
e) İhsan	237
f) İlm-i Bâtın	239
g) İmtihan	241
h) Makam	243
i) Müşâhede.....	247
j) Riayet.....	251
k) Tams	253
l) Zevk.....	254
2. Kul-Rab İlişkisine Dair Kavramlar	255
a) Bâdî Bilâ Bâdî	256
b) Fenâ ve Beka.....	256
c) Hayâ	261
d) Hüzün.....	264
e) Kabz ve Bast.....	268
f) Lütuf ve Kahr	271
g) Mahv ve İsbat.....	272

h) Safâ ve İstifâ	275
i) Semâ	278
j) Telbîs	286
B. Mana ve Mefhum İtibarıyla Kur'an'la İlişkilendirilen Tasavvuf Kavramları	288
1. Ahlak ile İlişkili Kavramlar	288
a) Edep	288
b) Kanaat	292
c) Sika ve Teslim	294
d) Tehzib	295
e) Vera'	296
2. Tasavvufi Sülûke Dair Kavramlar	298
a) Berk.....	298
b) Gurbet	299
c) Himmet	300
d) Husûs ve Husûsü'l-Husûs.....	301
e) İlham.....	302
f) Kasd.....	305
g) Lahz	306
h) Muâyene.....	308
i) Nefes	308
j) Riyâzet	309
k) Samt	310
l) Sekr ve Sahv	313
m) Şeriat ve Hakikat.....	315
n) Tahkik	318
o) Telvîn ve Temkin.....	319
p) Tevâcüd, Vecd ve Vücûd	322
r) Vakit	328
s) Yakaza	329
2. Kul-Rab İlişmesine Dair Kavramlar	331
a) Ataş	331
b) Cem' ve Fark.....	332
c) Dehşet.....	338
d) Gark.....	339
e) Gaybet	339
f) Gayret.....	340
g) Heybet	343
h) Heyemân.....	344

i) İnbisat.....	345
j) İnfisâl.....	348
k) İttisâl.....	349
l) Setr.....	350
m) Tecellî.....	351
n) Tecrîd	352
o) Tefrîd	353
GENEL DEĞERLENDİRME.....	357
SONUÇ.....	367
KAYNAKÇA	371
KAVRAMLAR LİSTESİ.....	393

KISALTMALAR

■

- b.** : bin, İbn
bk. : Bakınız
b.y. : Basım yeri yok
çev. : Çeviren/Tercüme eden
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
dip. : Dipnot
drl. : Derleyen
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
krş. : Karşılaştırınız
k.s. : Kuddise sırruh
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm
r.a. : Radıyallahu anh
s. : Sayfa
s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem
ss. : Sayfa sayıları
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
v.dğr. : ve diğerleri
vr. : Varak
Yay. : Yayınları
y.y. : Yayıncı yok

ÖN SÖZ

■

İslâmî ilimler içerisinde menşe itibarıyla en çok tartışılan disiplinlerden birisi de tasavvufur. Bir mutasavvıf açısından tasavvufun İslâm dairesi içerisinde yer alan bir ilim olduğu, tartışma götürmez bir mevzu gibi gözükse de gerek bazı İslâm âlimleri ve Selefî akımların gerekse oryantalistlerin tasavvufun kaynağı ve İslâmiliğine dair ileri sürdükleri iddialar tasavvufu kaynak itibarıyla tartışılan bir alan hâline getirmiştir. Özellikle tasavvufun Hz. Peygamber'den (s.a.s.) asırlar sonra, diğer İslâmî disiplinlere nazaran daha geç bir dönemde ismen ortaya çıkmış olduğu düşüncesi tasavvufun diğer kültürlerle dayandığı iddiasının temel argümanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda tasavvufun Hint, İran, Hıristiyan, Mısır ve Yunan mistisizmi kaynaklı bir sistem olduğuna dair birtakım nazariyeler öne sürülmüş, İslâm dairesi içerisinde çıkarılmaya çalışılmış, en iyi ihtimalle tasavvuftaki İslâm dışı unsurların İslâmî olanlardan fazla olduğu iddia edilmiştir.

Tasavvufun, İslâm dışı mistik kültürlerden kaynaklandığına yönelik iddialar karşısında mutasavvıflar ise kendi sistem ve öğretilerini temellendirmek için Kur'an ve Sünnet'ten birtakım deliller öne sürme gereksinimi duymuşlardır. Tasavvufun, ismen Kur'an'da ve hadislerde geçmese de bir hayat tarzı olarak her iki kaynakta da yer aldığı kanaatinde olan mutasavvıflar, bu düşüncelerini kaleme aldıkları eserlerde dile getirmişlerdir. Mutasavvıfların bu çabaları en açık bir şekilde tasavvuf kavramlarını içeren temel kaynaklarda görülmektedir.

Mutasavvıflar, eserlerinde yer verdikleri her bir kavramı mümkün olduğunca âyet ve hadislerdeki kaynaklarını da zikretmek suretiyle anlatma gayreti içerisinde olmuşlardır. Böylece tasavvufun İslâmî bir disiplin olduğunu ve temel öğretilerinin Kur'an ve Sünnet'e dayandığını ispatlamaya çalışmışlardır. Diğer taraftan tasavvuf karşıtı kesimler, mutasavvıfların eserlerine aldıkları bu kaynakların birtakım tevillerle, zâhir anlamlarından

uzak bir şekilde, çarpıtılarak aktarıldığını dile getirerek öne sürülen bu delillerin tasavvufi tecrübeleri temellendirmek için kullanılamayacağını iddia etmişlerdir.

Bizim bu çalışmamız da tasavvufun menşesine yönelik yapılan tartışmalar çerçevesinde dile getirilen “tasavvufun Kur’an kaynaklı bir ilim olduğu” kanaatini, tasavvuf kavramlarının Kur’an ile olan ilişkisini ortaya koymak suretiyle tetkik etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, tasavvuf kavramlarının ne oranda âyetlere dayandırıldığına, istidlâllerde zâhir anlama ne ölçüde bağlı kalındığına ve tasavvufta bir istinbat metodu olarak kullanılan işaret ilminin tasavvufun temellendirilmesindeki rolüne yönelik bazı tespitlerde bulunulacaktır. Netice itibarıyla çalışmanın bu alanda yapılan tartışmalara önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Bu çalışmayla hedeflenen diğer bir husus da tasavvufi kavramların istidlâl edildikleri âyetlerdeki manaları, müfessirlerin bunları nasıl anlayıp yorumladıklarını ve son olarak da mutasavvıfların bu kavramlara yükledikleri yeni ve özel anlamları tahlil etmek suretiyle kavramların farklı iki disiplinde nasıl anlaşıldığını tespit ederek kıyaslama yapmaktır. Böylece söz konusu tasavvufi kavramların Kur’an’dan istinbat edilmesi sürecinde ne oranda ilk anlamın muhafaza edildiği yansıtılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, “Giriş” bölümüyle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi, kaynakları ve kavramsal çerçeve ele alındıktan sonra tarikatlar öncesi dönemde teşekkül eden tasavvuf istilâhlarından genel olarak bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde tasavvuf klasiklerinde yer alan kavramlar, Kur’an ile istidlâlleri bakımından tablolar hâlinde ele alınmıştır. İkinci bölümde Kur’an’da zâhir anlamı ile yer alan kavramlar ele alınmıştır. Bunlar da kelime köküyle yer alıp almaması açısından iki başlık hâlinde değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise işaret ilmi vasıtasıyla yapılan tevillerle istidlâl edilerek Kur’an’a dayandırılan kavramlara yer verilmiştir.

Çalışmanın yayınlanma sürecinde ufuk açıcı fikir ve tavsiyelerinden her zaman istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Hayri Kaplan başta olmak üzere Prof. Dr. Vahit Göktaş, Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz’a; çalışmayı okuyup değerli kanaatlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Sami Kılınçlı’ya, destekleri dolayısıyla eşim Ayşe Hümeysra Erka-ya teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

Ankara, 2023